

Друге життя спадщини: досвід Львова

Круглий стіл

17.01.2023

Учасники та учасниці круглого столу **Лілія Онищенко, Павло Богайчик, Марія Кравченко.**

Модераторка: **Ірина Склокіна**

Ірина Склокіна (дослідниця Центру міської історії): цією розмовою ми б хотіли актуалізувати і оновити результати участі Львова в проекті «Open Heritage», «Відкрита спадщина». Очевидно, що зараз ситуація наша дуже змінилася після пандемії і з початком повномасштабної війни. Але також і позитивні чинники, які ми очікуємо, такі як євроінтеграція, яка стає зараз більш такою очевидною і більш намацальною, так. Такі парадоксальні, очевидно, наші тренди зараз. Але також роль Львова, який став тиловим містом. І багато бізнесів, які або закрилися, або переїхали, або, навпаки, приїхали в наше місто, нове населення, нові люди. І очевидно, що все це ставить питання про використання спадщини і пристосування до нових використань, до нових функцій, до нових потреб. Наші потреби стали суттєво інші, так, є нове населення, є нові діти, тобто є, не знаю, там, потреба в бомбосховищах, тобто є якісь зовсім інші уявлення, там, про безпеку і вимоги. Є також досить негативні законодавчі ініціативи про, стосовно будівництва, галузі будівництва і містопланування, які не дуже в'яжуться взагалі-то з нашими європейськими якимись амбіціями. Але мені дуже хотілося почути ваші думки як практиків, як Львів взагалі бачить ось цю тему про використання спадщини, про надання другого життя спадщині і знаходження якихось нових функцій. І що змінилося з часу пандемії і війни, тобто чи збільшилася проблема, що якісь пам'ятки цінні, наприклад, пустують тобто, і є задача якась пошуку фінансової підтримки, пошуку нових функцій, залучення громади для того, щоб якось це розвивати. Тобто, чи, можливо, навпаки, можливо, зараз Львів переживає приплив населення і приплив якихось нових співпраць, можливо, міжнародної уваги. Тобто хотілося б почути ваш погляд, що у нас зараз відбувається ось у цій сфері, не тільки збереження, але передусім використання спадщини і її такого надання другого життя.

Лілія Онищенко, радниця міського голови Львова з питань охорони спадщини: Ви таку тему зачіпаєте, яку ніби ми під час війни не мали би обговорювати, бо в нас є значно складніші теми. Але ця тема завжди була актуальна. В нас колись було гасло Управління – «Розвиток і збереження», то нас дуже за це скубли, що який там розвиток, має бути тільки збереження. Ну,

але я так розумію, що адаптація, розвиток — це передовсім модернізація, так. Ну, всі ми мусимо модернізуватися, навіть люди мусять модернізуватися. В мене є один знайомий, який має, ну, сорок років плюс, і він донедавна не користувався мобільним телефоном, казав, що це йому не треба, бо то його індивідуальний простір, йому заважає, і він не буде купувати. І це, напевно, років з десять тривало. В кінці кінців, він таки купив цього телефона. Так що модернізуватися ми мусимо, іти в ногу з часом, так само, як пам'ятки. Якщо би, ну, я історично бачу, львівські пам'ятки, вони завжди модернізувалися. Вони, наприклад, якби австрійці не запровадили каналізацію і ми не почали добудовувати то, але то в наших кам'яницях середньовічних, то в нас би зараз був дуже автентичний запах, але ми би не мали того комфорту проживання тих людей тогочасних. Тепер також все змінилося, і вже зовсім інакші потреби. І це, на жаль, впливає на пам'ятки як позитивно, так, може, подекуди і не зовсім позитивно.

Але якщо ми подивимся на статистику Реєстру пам'яток, то ми бачимо, що дуже значна частина пам'яток представляє функції, які практично не можуть бути продовжені в даний час. Наприклад, фортифікації, ну, укріплення. Ніби змінилася в нас тепер зброя, хоча шість ракет, які були націлені на Чернігові, попали в оборонний вал, і таким чином врятував Чернігів. Але це скоріше виняток, ніж правило. Або, наприклад, палаци, так, палаци, тепер вже нема палаців, хіба нових багатих побудовані на... Або фактично зберегли свої функції майже без модернізації сакральні споруди — костели і церкви. Хоча в, як ми знаємо, в радянський період, тоді в наших церквах були склади колгоспні якісь, не знаю, там, ферми або ще щось. І це також була зміна функції однак, яка шла не на користь пам'ятці. Якщо є можливість повернути функцію приадаптації, при пристосуванні, то це дуже добре. Але однак ми повинні дуже багато питань перед тим собі задати. Я би, може, їх пізніше задавала, бо я би хотіла, щоби на вступі кожен щось сказав. І пізніше ми би продиктували це.

Павло Богайчик, голова Бюро спадщини: Можливо, я продовжу. Так, згадали вже на початку ці зміни в законодавстві, бізнес, який приїхав з окупованих або других районів, регіонів до Львова. І, звісно, для цього бізнесу міська адміністрація в тому числі підшукує локації для, де він міг би розміститися, це які зовсім нове будівництво, нових, розбудова нових територій для того, щоб цей бізнес продовжував тут розвиватися, так і є глибокий аналіз того, тих приміщень, які в нас в місті є, які не задіяні, які ще можна використати. Але тут при використанні цих будівель, які в місті вже існують, це колишні промислові підприємства, заводи, нам важливо, щоб ми до цього підійшли дуже зважено і максимально дослідили ці території. І зрозуміли через дослідження те, який саме оптимальний бізнес туди запустити, як саме оптимально використати ці будівлі для того, щоби вони не втратили контекст того місця і щоб ми могли розуміти, як далі розвивати цю територію.

Ірина Склокіна: Можна уточнити зразу, Павле, а оця інвентаризація, власне, будівель, територій, придатних для якогось нового розвитку, вона перебуває в чиєму конкретно віданні у міськраді і наскільки вони кооперуються з, не знаю, з відділом культури, з управлінням охорони історичного середовища, якось вони, є якийсь контакт?

Павло Богайчик: Переважно питаннями релокації бізнесу займається управління інвестиції Львівської міської ради. Вони, власне, підшуковують ці приміщення. Ми повинні розуміти те, що ті будівлі, які зараз не використовуються, вони дуже часто мають різних власників, навіть перебуваючи в такому стані, коли ними не користуються, вони можуть мати різних власників. Власне, оці всі питання пошуку власників оцих будівель, співпраця з власниками, цим всим займається управління.

Ірина Склокіна: Ну, і найчастіше, певно, ці будівлі, вони можуть не мати охоронного статусу, формального статусу. Але, безумовно, ви слушно говорите, що вони можуть мати цінність спадщини уже у сприйнятті людей, у сприйнятті громади. Тобто радянська спадщина чи якась там темна спадщина, чи, можливо, незручна спадщина, але вона все-таки є як певний пласт історії, так, який там присутній. Тому очевидно, що тут, напевно, дець цей виклик, така задача більше кооперації між різними відділами міської ради, тобто вона, напевно, тут теж дець актуальна.

Марія Кравченко (Інститут стратегії культури Львова, координаторка ініціативи #SaveUkrainianHeritage): Та, власне, я думала, хотіла би продовжити ось цю думку вашу, Ірино, про те, що відбувається переосмислення ось цієї спадщини. Те, про що в багатьох проектах ми говорили, що це важливо, це потрібно, і з якого боку підходити до громади. Яким чином стимулювати розуміння мешканців про те, що вони мають справу зі спадщиною, з конкретною пам'яткою. То мені здається, що ми зараз маємо таку тенденцію, коли вже не дуже то і треба пояснювати, чому важливо зберігати культурну спадщину. Це стає таким для всіх очевидним, незалежно від того, наскільки довго ви працюєте з темою культурної спадщини. І це дуже тісно пов'язано з процесами пошуку оцієї власної ідентичності, намаганням описати її. І це дуже сприятливий момент для того, щоби оця от спадщина, яка раніше була просто назагал, вона ставала спадщиною конкретних громад, конкретних людей, конкретних спільнот. І тут це також важливий момент, що момент, коли навіть радянська спадщина набирає отих рис, яку частину ми хотіли би зберігати на майбутнє. Мені здається, що це добрий момент і добра, добра основа, з якої можна далі починати діалог в громаді. І другий момент — це прагматичний підхід до спадщини. Тобто з одного боку є намагання зрозуміти, що ми таке зберігаємо. І отака от перша, перше імпульсивне бажання зберегти якомога більше. Але, з іншого боку, є

прагматичний підхід. Те, про що говорив Павло — шукають вільні площі, в яких можна провадити діяльність, чи господарську діяльність, чи для розвитку там якихось творчих спільнот, потенціалів. Я згадала про львівський муніципальний центр, який до початку повномасштабного вторгнення мали намір розширювати свою площу. Але вони, власне, в цей період мали оцей от поштовх для того, щоб чим пошвидше зробити в такому тестовому режимі, в тестовому варіанті, але чим пошвидше розширити свої площі і чим пошвидше наповнити ці площі життям і конкретними, конкретною діяльністю, яку вони мали запланованою задовго до цього. І ще до перевикористання спадщини теж дуже цікавий кейс, який не стосується безпосередньо міста Львова, але Палац Гредлів у Сколевому, який зараз використовується як будівля, де мешкають переселенці. І я вже знаю, що кілька навіть природоохоронних організацій, які раніше тільки дивилися на заповідні «Сколівські Бескиди», розглядають цей палац тепер як частину заповідника і дивляться на це як частину спільноти і спільного такого блага.

Ірина Склокіна: А можна трошечки два слова ще детальніше про цей приклад, тобто хто, власне, підтримує цю ініціативу, тобто які там учасники, які зробили це можливим?

М. Я просто розповідаю з тих шматочків інформації, яка десь в певні етапи доходила до мене і траплялася. Я точно знаю, що коли виникло питання розміщення переселенців на Львівщині, то одним з об'єктів, власне, став цей палац, тому що там ніхто вже довгий час не мешкав. І там вже навіть було питання, чи ця пам'ятка, вона на сто відсотків пам'ятка чи вона руйнується і варто залишити її в такому стані, а далі подивимось. І тоді там розмістили кілька родин. Потім я знаю, що там кілька хвиль було підселення. І станом на зараз там облаштовують для тривалішого проживання внутрішньо переміщених осіб. Це була ініціатива чи обласної адміністрації, чи обласної ради, точно не скажу, але це вирішувалось на обласному рівні. І, власне, півтора місяці тому природоохоронна організація попросила, там, мою колишню колегу підшукати людину, яка могла би порадити стосовно цієї пам'ятки, як не нашкодити, чим можна обладнати, щоб це було зручно і для потреб переселенців, але разом з тим щоби не зруйнувати цю пам'ятку в умовах заповідника «Сколівські Бескиди». Якщо потрібні детальніші контакти, то я просто можу це знайти за трохи часу.

Ірина Склокіна: Дякую, ми ще перейдемо, власне, до цього питання про те, які існують добрі приклади, власне, переадаптації спадщини, що ми взагалі під цим розуміємо. Тому що очевидно, що адаптація є таким поцесом як би універсальним, який завжди відбувається з будівлями. Але також тут цікаво, які саме приклади, які саме якості цієї адаптації ми хочемо бачити. Але перед тим я би хотіла запитати, можливо, ось це питання

про те, хто в ідеалі має бути залучений до адаптації. І з досвіду міста Львова, хто є такими рушіями процесу, тобто кого би в ідеалі ми хотіли бачити як учасників, як залучених, і хто насправді як би стоїть за цими процесами, коли відбуваються ось ці якісь адаптації, такі реновації або реставрації пам'яток з їх новим використанням, тобто хто передусім є лідером процесу, якого ви хотіли би бачити.

Лілія Онищенко: Ми не можемо тут не почати з власника, бо власник має своє бачення завжди тих приміщень, які він має. І завдання інших — переконати його зробити саме те, щоб не зашкодити пам'ятці. Я наведу два приклади з своєї практики. В нас є дві аптеки, це довоєнна практика, звичайно, ми вже тепер маємо термін до війни, під час війни і, маю надію, буде після. В нас є дві аптеки, обидві історичні. Одна під угорської короною, то є на площі Соборній, а друга на площі Марійській, марійська аптека, так. Це були дві аптеки з історичними меблями, з підлогою, з збереженням усім, що там можна було зберегти для аптеки. І в одному випадку ця аптека продавала, бо вона була близько Галицького базару і була дуже розкручена. А друга, власне, жила через те, що вона продавала якісь гомеопатичні, і туди приходили, власне, за цими ліками. Як ми бачимо, тепер одна аптека процвітає, а друга, на жаль, на жаль, підупала. Хоч обидві аптеки взяла в оренду одна й та сама аптечна компанія ДС, але не змогли вони вижити. Але тут власник на Соборній, він був дуже зацікавлений, ми його просто захопили ідеєю, власне, реставрації того, що він має. І він настільки тим перейнявся, що він навіть плитки, які там бракувало, привозив з Німеччини. І вони на той час, кожна плиточка коштувала досить дорого. А треба сказати, що людина, котра абсолютно далека від реставрації. Це продовження того, про що говорить Марія. Завжди мріяла, що колись запровадиться мода на спадщину. От тепер, по-моєму, якраз настав той момент, коли та мода на спадщину рушила. І завдяки саме таким перетворенням, що ти можеш прийти і побачити щось таке не дуже нове, але воно гарне. Бо колись треба було зробити євроремонт і все прекрасно. А тепер, власне, кожен думає, як би то зістарити мою стіну, може, я здеру ту нинішню побілку і під нею будуть якісь малюнки. Бо там таке є. А, наприклад, в муніципальному музеї є, бо це важливо. Але тут, власне, йдеться про функцію, яка так само важлива, і економічна складова. Без неї, на жаль, неможливо. Функція часом не може бути збережена, і ми мусимо з тим погодитися. Бо якщо ми впрямся і скажемо, що ні, що пишеться в охоронному договорі використовувати пам'ятку виключно під, то ми можемо наразитися на те, що власник просто не буде її використовувати, і вона за якийсь час просто загине. А друге все-таки — економічна складова. Бо якщо ти маєш у власності, то ти ще собі можеш дозволити почекати. Але коли ти маєш в оренді, ти мусиш платити оренду. І найгірше, це коли оренда від приватної структури з містом. Треба говорити, але також ми маємо дуже обмежені можливості, наприклад, щоби орендна плата була зменшена або взагалі її не було для, наприклад, історичних аптек. Нема такого механізму. Ми хочемо зберегти

історичну аптеку, ОК, тоді ми кажемо, що ви не платите орендної плати протягом, там, півроку. І тоді можете, власне, вижити якимось, побачимо як. Або взагалі не платите. Так багато аптек в нас, на жаль, загинули, тому що ці аптеки були державні, вони приватизувались, і вони потім викуплені були як приміщення. І там багато меблів, і, власне, таких цінних елементів не вцілили. Механізми такі, щоби помагати економічно, повинні бути. Бо інакше дуже складно, власне, тим пам'яткам, котрі хочуть зберегти свою функцію, вижити.

Павло Богайчик: Ну, якщо ми йдемо по тому колу, як по першому питанню, то, напевно, я наступний. Я вважаю, що це процес адаптивного використання об'єкту чи комплексу будівель мають бути залучені як влада, інвестори, які мають у власності цю будівлю, влада, експертне середовище, громадськість, тому що міська адміністрація, до прикладу, повинна чітко задати бачення розвитку території, на якій розташований цей об'єкт і території біля цього об'єкту, обмеження чітко свого, сформулювати обмеження для цього об'єкту — що можна робити, що не можна робити. І інвестор зі своєї сторони повинен як би врамкувати перспективи того, що цей об'єкт буде стало розвиватися, і гарантії того, що ці роботи будуть виконані так, як вони домовляються. З іншої сторони, громадськість повинна теж сприйняти запропонований підхід використання цього об'єкту. Адже мешканці району, де знаходиться цей об'єкт, вони безпосередньо кожен день взаємодіють з цим об'єктом. Він має бути для них також зрозумілий, функція зрозуміла має бути зрозуміла для них. Те, в що він перетвориться в результаті адаптації, теж має бути сприйняте громадськістю.

Ірина Склокіна: Якщо можна, Павле, можливо, якісь приклади з львівського контексту, як це на практиці працює, тобто от в тих проектах, які ви ведете, які веде бюро, тобто які є виклики ось цієї взаємодії між різними цими акторами, зокрема, з громадськістю, да, і також з експертами. Тобто які є, власне, можливо, у вас такий досвід, який, можливо, я думаю, у Львові порівняно з іншими містами набагато більш просунутий, тобто, можливо, подати якесь резюме важе про ці інсайти.

П. Ну, бюро безпосередньо не працювало з такими об'єктами адаптивного використання. Але ми маємо хороший приклад, як на мене, приклад «Ківша». Коли після завершення цих робіт, які проводяться з ремонту дороги, мешканці навколишніх будівель зможуть мати в своєму, скажемо так, зможуть використовувати простір «Ківша», який, це і прогулянкові зони, це і кав'ярні, і спортивні зали, це все буде працювати для громади і для тих мешканців, які живуть навколо цього об'єкту. Цей об'єкт гармонійно вписується в життя району, він, скажемо так, додана вартість цього району збільшиться, оскільки там буде вирувати життя, будуть нові

функції. І однозначно, я думаю, мешканцями сприйметься цей об'єкт, який пристосовано до нових функцій, однозначно сприйметься мешканцями і буде використовуватись, буде одним з улюблених місць для прогулянок.

Ірина Склокіна: А якщо це відомо, я би хотіла уточнити, бо я про цей проект як би дещо знаю, але не настільки глибоко, яка взагалі історія з «Ківшем»? Тобто там є будівлі, які теж мають статус пам'яток, наскільки я розумію, так, і це якимось чином розглядалось міськими органами, так, в управлінні. Мені цікаво дізнатись, тобто яким чином відбувався оцей процес розробки цього проекту, цього плану, цього наповнення і цих функцій. Ну, і звичайно, що цікаво, наскільки дійсно там вони досліджували, власне, думку мешканців і їхні потреби. І в якій мірі як би їхній проект, мені виглядає так, як людині такій більше ззовні, я глибоко там з ними не розмовляла, все-таки переважно такий комерційно орієнтований, так. Тобто чи в якій мірі все-таки вони якісь там розглядають функції для побудови спільноти, для розвитку як би громади, наскільки вони це, наскільки вони це бачать, і як ішла ця розмова, власне, з інвестором. Можливо, це пані Ліля чи, можливо, Павло може прокоментувати?

Павло Богайчик: Я зі своєї сторони можу прокоментувати цей момент, що ці будівлі не мають статусу пам'яток архітектури. Але це є історичні будівлі, це колишні цісаревські казарми, які в радянський період використовувалися для потреб заводу «Львівавтонавантажувач», ось. І назва «Ківш», власне, чому назву таку цьому комплексу придумали, через те, що, власне, от на території цього заводу ці підйомні механізми виготовлялися. І там збережений навіть навантажувач на території, можна його побачити. І, власне, під час проведення оцих робіт з адаптації, в мене вивчили, вивчили сториці, і ми дослідили цю будівлю, дослідили матеріали, з якої вони, з якої оця будівля будувалась. Так крім історичних будівель також є будівлі радянського періоду, ось, і у них є створена внутрішня отака, внутрішня, всі ті, хто заходять в «Ківш» і орендують там приміщення для своєї діяльності, вони внутрішню свою команду формують, як система цінностей, тобто інвестор намагається вибудувати. На території «Ківша», там є спортивні зали, офісні приміщення і заклади харчування, будуть відпочинкові зони, вони також там, це вже наступні етапи реалізації цього проекту будуть. Власне, чи досліджувалась думка мешканців навколишніх будівель, я сказати, на жаль, не можу, чи проводилося дослідження, але те, що в мене багато знайомих живуть в цьому районі, це що їм подобається, це як би зараз використовується, і як би однозначно ними сприймається.

Ірина Склокіна: Дуже дякую. А пані Лілю, могли би ще уточнити, цей проект «Ківша», він проходив без участі управління, правда, оскільки там немає формально пам'яток,

правда, тобто чи яким чином? Десь із вами, можливо, комунікували, тобто чи з фахівцями взагалі, можливо, вам відомо, що вони консультувались?

Лілія Онищенко: Ні, тут якраз той щасливий випадок, коли їм не треба було приходити до нас формально через те, що це дійсно не пам'ятки. І вони собі могли дозволити трошки пошаліти, так. Зробити щось таке, що їх не обмежує законодавчо. Але треба віддати належне їхній інтелігенції, вони просто освічені люди, которі змогли оцінити і дійсно витягнути з того то, що найкраще. Так що тут абсолютно їхня заслуга те, що вони так зробили.

Ірина Склокіна: А, тобто, напевно, це так, як пані Ліля, в попередньому інтерв'ю я пам'ятаю, що наголошувала на тих парадоксах, що через негнучкість оцієї законодавчої рамки щодо адаптації пам'яток, на жаль, часто так буває, що ті люди, які займаються не пам'ятками, але просто цінними будівлями, то для них це буває набагато легше, і кращий результат виходить, з більшою повагою до історії і спадщини, аніж ті люди, які часто працюють із формально пам'ятками, але, на жаль, вони, наприклад, ідуть через міністерство в Києві тобто або якимись іншими шляхами обходять оці всі жорсткі заборони тобто. І, на жаль, дійсно, можуть навіть руйнувати пам'ятки, завдавати їм шкоди, да. Тобто це такий парадокс, що, власне, досить багато все-таки у нас залежить від особи і, власне, цієї команди, так, тобто яка займається цією адаптацією. На жаль, як би ця негнучкість законодавства щодо пам'яток, вона, напевно, теж десь тут таку роль грає, що вона не дає, можливо, тих інструментів, які були би потрібні.

Лілія Онищенко: Ну, хотілося би, звичайно, щоби законодавство, закон про охорону культурної спадщини після війни був змінений. Бо якщо він залишиться в такому вигляді або навіть в ще гіршому, як там зараз передбачають оці деякі тимчасові положення чи нові закони, це 5.6, 5.5, ну, то буде дуже весело. То не зрозуміло, нашо ми, за що ми воюємо в тій війні. Дуже часто міністерство говорить про те, що ми не можемо делегувати органам охорони культурної спадщини на місцях певних повноважень, які тільки в нас є, там, погодження, надання дозволів через то, що не всюди є такі органи охорони культурної спадщини, як у Львові, і де вони є, але не настільки компетентні, і вони можуть більше нашкодити. В мене на то є одна відповідь: а як виглядає тепер, коли ви все контролюєте? Виглядає трагічно, довкола все виглядає трагічно. Я думаю, що все-таки оці місцеві територіальні громади, вони більше зацікавлені, щоби зберегти те, що в них цінне. Головне, щоб вони зрозуміли, що для них цінне. Для цього існує безліч інструментів, в тому числі такі проекти, як ми з Марією реалізували і з Павлом про малі підпроекти, які от, скільки в нас було заявок, де вони цінять, знають. І ця популяризація того, що, власне, територіальні громади знають і можуть оцінити, це важливо, ніж дозвіл з міністерства. Багато таких є прикладів, що просто не починають з тими пам'ятками нічого робити, бо настільки складна дозвільна система. Ну, і, звичайно, що дуже мало тої

децентралізації в нас поки що є.

Марія Кравченко: І насправді отут менше чи більше децентралізації фактично у зв'язку з війною, це так питання і так, і ні. Тому що насправді ми зараз побачили, що ті, які були здатні дати собі раду без єдиного централізованого прийняття механізму, механізму прийняття рішень, то вони показали себе, як набагато ефективніші інституції. І тому передача на місця прийняття рішень стосовно, як визначати... не загальну рамку я маю на увазі, а саме механізм, що робити з конкретною пам'яткою, передавати на місця — це дуже добра думка. Стосовно «Ківша», то я ще можу додати два коментарі як людина, яка спостерігала за процесом перетворення «Ківша» в публічній площині і, з іншого боку, я є зараз одним з користувачів простору «Ківша». Тому що одна з громадських організацій є орендарем і резидентом цього комплексу будівель. То найперше, коли я ще спорстерігала цей проект на старті, то команда проекту хотіла максимально створити простір, зручний для мешканців прилеглих районів. І справді, сьогодні можна спостерігати, коли на територію «Ківша» приходять для того, щоби прогулятися з дітьми, для того, щоби відпочити. Там є місцева кав'ярня, в яку теж ходять пити каву, тобто вони створюють таку точку притягіння на районі для того, щоби проводити там час. І дуже так з пошаною ставляться до тих об'єктів, які визначають це місце. Тому що з старих деталей заводу «Автонавантажувач» по всій території, то там, то там позалишали старі елементи. І в офісі, який орендує там громадська організація, з якою я зараз працюю, то зберігаються цеглинки, які були, ну, зайвими, фактично були зайвими при ремонті, але вони залишилися як елемент декору. І, більш того, громадська організація, коли приходять якісь гості або офіційні делегації з візитом до цієї організації, то завжди проводять екскурсію простором, розповідають, що цей простір не так собі просто виник, а він має під собою історичне підґрунтя. І виконує не тільки оцю от рекреативну функцію, але отаке от посилення презентації якості того простору, в якому працює організація. Тобто є оцей от елемент, який дуже складно досить часто виміряти і додати як коефіцієнт, на який варто помножити оренду саме в цьому просторі, але він уже поступово намацується інвестором, і він стає частиною цієї от комерційної пропозиції для потенційних орендарів. І це дуже-дуже важливо. І саме тому завжди важливо розуміти, як поєднати ось от ролі міської ради, наприклад, як стратегічного управлінця цього об'єкту, тому що попри те, що міська влада не є власником, але міська влада визначає, яким чином має розвиватися ця територія в умовах плану, генерального плану, зокрема. Але разом з тим є безпосередній власник, безпосередній орендар, який зазначає, визначає поводження з пам'яткою в такій, коротшій стратегічній перспективі. І далі вже на цей процес впливають в тому числі мешканці, дослідники, які можуть щось запропонувати, якісь варіанти інтерпретації цього місця, запропонувати зовсім-зовсім інші або ж способи використання і нові функції, які можуть з'явитися на цій території або в цьому просторі.

Ірина Склокіна: Дякую, Маріє. Можливо, я би ще хотіла до вас ще ширше запитання взагалі про інтеграцію різних оцих учасників, різних сторін у процесі адаптації, можливо, з вашого досвіду з інших проектів, з того ж Рахелю, наприклад, з Умані і Львова, тобто які, можливо, такі найголовніші ідеї ви хотіли би, можливо, винести. І, не знаю, можливо, Львів має тут якусь специфіку в цьому досвіді, так, особливо в порівнянні з Уманню. Наскільки взагалі ось це вдасться тобто в наших умовах. Бо ми згадуєм багато тут от про планування, але очевидно, що в Україні, ну, є великі проблеми із користуванням землею, кадастрами, прозорістю у будівельній галузі і в плануванні. І наскільки як би міські ради, громади взагалі поступаються бізнесу, девелоперам, так, наскільки вони готові насправді порушувати свою власну документацію, або не хочуть дуже часто інтегруватись в інформацію про пам'ятки до загального плану. І, ну, очевидно, що є велика проблема з тим в Україні, тобто наскільки відмінним є досвід Львова. І, можливо, якісь, Маріє, ваші загальні такі найбільш важливі ідеї, які ви винесли з цих проектів, в яких брали участь.

Марія Кравченко: Насправді досвід кожної громади буде абсолютно унікальним. І тут я би насправді не хотіла якось узагальнювати навіть громади в якісь групи з подібними інтересами або подібними викликами. Звичайно, що такий спосіб, він прийнятний, він можливий. Але Львів має досить довгу історію роботи з культурною спадщиною. Львів має статус зони ЮНЕСКО в центральній частині міста, з чим можна працювати на зовсім-зовсім іншому рівні. Коли ми говоримо про менші громади, то досить часто варто починати ще з етапу розуміння спектру можливостей, що можна робити з цією культурною спадщиною. Це може бути просто закинутий будинок, який залишиться закинутим в наступні п'ять років. І це ваш вибір, і це ваша зона відповідальності в громаді. А може бути ось такий центр, а може бути магазин, а може бути бібліотека, а може бути фітнес-клуб, а може бути просто клуб по інтересах для тих, хто має час для проведення дозвілля. Тобто це зовсім різні точки, з яких варто починати роботу в кожній конкретній громаді. І мені здається, що просто має з'являтися тема для того, щоби спільно проговорювати долю культурної спадщини в кожній громаді. І от з такої розмови далі вже має розгортатися дорожня карта роботи з конкретними об'єктами в конкретних громадах. Тому що насправді, з досвіду моєї роботи з громадами, то є громади, які мають значно більше ресурсів для збереження культурної спадщини. Але для багатьох мешканців громади і для керівництва пріоритетом, наприклад, є промислово-економічний розвиток. І ані культура, ані культурна спадщина не є топ-темами. І, відповідно, які би чудові приклади не ініціювалися кимось ззовні з громади, це не буде впроваджено, тому що там не буде інтересу на місці. Тобто проект закінчиться, всі люди підуть і далі це просто не працюватиме. Тому змінити поведінку з культурною спадщиною можна, тільки змінивши мислення громади про їх культурну спадщину. І це в кожному, в кожному випадку дуже-дуже індивідуальний процес. І тут теж

виклик Львова, що місто Львів працює на зовсім іншому рівні проблеми, цієї проблеми збереження культурної спадщини, коли є багато об'єктів, коли є базове розуміння, що працює добре, що не працює, і потрібно шукати нові шляхи, нові способи. Але ми маємо так само приклад Одеси, в якій зараз прагнуть отримати статус спадщини ЮНЕСКО. Але те, що цікаво, то там теж десь переважають мотиви такі, назовемо це ідеалістичні, щоби це справді спадщина позиціонувалась на світовому рівні, як спадщина ЮНЕСКО, а десь це просто прагматичні мотиви для розвитку туризму в місті. І от як працювати з цими групами інтересів в кожному конкретному місті, в кожній конкретній громаді, хто має модерувати процес, це вже питання, знаєте, кожного конкретного випадку.

Ірина Склокіна: Дякую дуже. Я думаю, з цього ми можемо перейти до передостаннього, напевно, нашого питання, а саме найболючіше питання грошей, очевидно. Бо тут уже згадала Марія про туризм. І мені дуже цікаво, чи взагалі, от дивлячись на плани розвитку громад, найчастіше різні ці ініціативи, які допомагають, там, у плануванні громад, в якомусь такому розвитку і розробці ідей для розвитку громад, найчастіше вони розглядають спадщину виключно в контексті туризму, так. Тобто для них це взагалі однозначно, що от якесь оновлення пам'яток, що це все заради приваблення якогось потоку відвідувачів, які мають принести гроші. Тобто тільки в такий спосіб це розглядається. Мені цікаво, наскільки у Львові існують якісь альтернативні чи небанальні способи фінансування, тобто які є цікаві, можливо, механізми, ініціативи. Тобто, очевидно, що міжнародної співпраці є більше у Львові, ніж деінде. Можливо, ви б могли про це поділитись. Тобто, і наскільки оця адаптація оновлення пам'яток досі у Львові також керується виключно оцією туристифікацією, так, бажанням тобто виключно, оці, там, ресторани і так далі, цей вузький набір функцій — готелі, ресторани — саме для зовнішнього відвідувача чи все-таки от ми можемо говорити про приклади, які вже мають інших інвесторів, скажімо, і інший, там, чи бізнес, чи якийсь інший характер того бізнесу, який хоче інвестувати, чи взагалі якісь навіть альтернативні семи, так. Чи є, я не знаю, мені здається, я не чула, але приклад якогось громадського фінансування, якогось там краудфандингу, аутсорсингу, якісь такі речі. Можливо, пані Ліля про фінанси?

Лілія Онищенко: На початку хотіла подискутувати з Марією про, власне, ініціативу мешканців. Наскільки мешканці, якщо вони розуміють цінність, вони можуть врятувати пам'ятку. І тут мені приходить до голови приклад Помор'я, де були дуже активні мешканці. Де була Ганна Гаврилів, котра тримала прапор, і вона мала, мала ідею, мала візію, що вона врятує цей замок. Але не було абсолютно фінансування і не було бачення влади врятувати, влади вищої. Бо ясно, що громада тільки прийти, поставити паркан може або поприбирати, але вони

не скинутися. Хоч вони шукали також і спонсорів з-за кордону, вони не дали тому ради. Але Ганна Гаврилів подумала: добре, туризм туризмом, давайте почнемо проект «Хатка». І ви знаєте, цей проект, просто чудесний проект. Це зовсім не побудовано на туризмі. Ці хатки були безнадійні, вони би за якийсь час повалилися. І ми по всій Україні тих хаток бачимо дуже багато. Я не знаю, як їй прийшла до голови ця ідея, але це світла ідея. Дійсно, коло Поморян з'явиться ціле селище з хаток, де приїдуть люди, які це оцінять, так, бо вони це вже купили і вклали кошти, і це важливо. Так що не все побудовано на туризмі, і це тішить. Я думаю, що ця «Хатка» також з'явилася у зв'язку з переселеними особами, з тим, що в місті не є зовсім безпечно, що ракета не прилетить, там, в Поморяни, де є яке село, а скоріше прилетить у багатоповерхівку у Львові. Це прекрасно. Друга річ, яка у Львові важлива. Ви зауважили, наскільки популярніші стали кафе, які мають пивниці в своїх приміщеннях? Всі хочуть іти, колись сиділи на літніх терасах, ніхто не йшов у пивниці. Цього літа всі хотіли сидіти в пивницях. Це ще раз говорить про те, що пивниці будуть пристосовуватися, і це буде розвиватися. Другий приклад, знову ж таки, зі Львова. Ну, колись комусь би сказав, що в цій пам'ятці треба відновити тир, то би сказали вар'ят, ну що ти, хто в той тир буде ходити. А тепер прошу дуже, Стрілецьке братство на вулиці Лисенка, яке має там тир, який є у приватній власності, де якась була телекомпанія, де вже та телекомпанія виїхала. Ну, тепер одна ідея, давайте відновимо там тир, нам потрібен тир. І тим більше, це повернення функції, яка вже була. Це просто лежало на поверхні, тепер тільки тих власників треба переконати, що тир для них також буде прибутковим. Бо поки що вони дивляться на нас, як на ідіотів, і думають, ну, який ми тир, що ми, на тирові заробимо. А ми знаємо, що тепер майже всі мають зброю. Ну, майже всі ні, я не маю. Але кожен хоче де постріляти. Ну, і це може бути дійсно таке, що принесе прибуток. Крім того, то приміщення будувалося як тир. Не особливо там треба його змінювати, відремонтувати і вже воно принесе прибуток. Так що з'являються такі нові функції, про які ми навіть не здогадувалися б без війни, бо ми би думали знову ж таки про туризм. Але я думаю, що якщо настане цей момент перемоги, то ті функції нам також придатуться, бо тир також буде потрібен як атракція. А тир можна переробити на кегельбан. Це приміщення може використовуватися і для туристів, якщо ми повернемося до нормального життя.

Ну, і, напевно, ще про функції і про, про незручну спадщину, бо цю тему ми не зачепили, але вона зараз дуже на поверхні і багато про це говоримо. Ми спілкуємося з містами України, іншими містами України, котрі в свій час не порадилися з тою спадщиною комуністичною. У них стояли донедавна мало не пам'ятники Леніну. Ну, Леніну, може, ні, але комуністичним діячам стояли. І ті пам'ятники, мало того, що вони були пам'ятниками, то вони ще й були пам'ятками. І, наприклад, це є, ця проблема в Дніпрі. Дніпро має таке саме управління, як у Львові. Там дуже, дуже така дієва керівник управління. Вони, звичайно, пішли по закону.

Написали в міністерство, дайте нам дозвіл на демонтаж цих пам'ятників, народ хоче, народ вже не може більше терпіти цих пам'ятників. Ну, вони прочекали два місяці, відповідь не отримали. І вони що зробили, вони просто попакували ці пам'ятники, познімали і сказали, ми завозим їх в безпечне місце, вони будуть чекати на дозвіл. А поки що вони не будуть нам тут маятіти, шоби просто люди їх не порозносили в клоччя. Отакі якісь кейси ми маємо по наших містах. Вже про Катерину то всі говорили, а про Дніпро тихо. Але дійсно, ця спадщина, яка в них там є, вона потребує швидкого реагування, швидкого. А міністерство, на жаль, є такою структурою неповороткою, що вони от чекають, бояться, не знаю що. Ну, і, зрештою, в багатьох містах дійсно, коли ми з ними спілкуємось, вони говорять одне: ну, добре, ми це зробимо, а потім прийде прокуратура. Люди, ми не знаємо, чи ми завтра будемо жити, чи до нас не прилетить ракета, а ви думаєте про прокуратуру після війни. Та робіть це вже і зараз. Якби ми думали про прокуратуру, ми би не захистили ні одної пам'ятки, бо це все незаконно. Ми приходили, закривали чи забирали, переносили в укриття. Ну, це такий крик душі, а говоримо далі.

Марія Кравченко: Декомунізація методом збереження.

Ірина Склокіна: Пані Ліліє, якщо можна, я би ще запитала, що у нас із національним фінансуванням. От з попередньої нашої розмови в 19-му році, тоді ви говорили про те, що зовсім фатально виглядало для Львова, що з національного бюджету взагалі практично, окрім, там, реставрації Святого Юра, тобто взагалі практично там за роки незалежності не було ніякого фінансування з, по тій державній вертикалі. Чи, власне, оця велика, там, програма, значить, велике будівництво, велика реставрація, тобто чи воно мало якийсь вплив, чи залишило якийсь слід для Львова, тобто для Львівщини, тобто чи щось з війною далі триває, чи це все підвішене і зовсім не буде продовжено, тобто як з цим?

Лілія Онищенко: На жаль, та програма велика реставрація, вона майже не торкнулася Львова. Чомусь вважали, що у Львові і так все добре. І багато проектів ми подали, ми зробили проектну документацію і мали надію. Можливо, вона би, якби не війна, та надія себе виправдала, і ми би отримали фінансування. Але, на жаль, зараз абсолютно всі кошти є заморожені — як державні, так і міські. Тобто ми мусим розраховувати тільки на донорські кошти. І ми зараз маємо кілька фондів, котрі фінансують роботи в Україні. І це дуже гарні фонди, вони працюють, власне, з країнами, котрі є у війні. Але вони в більшості фінансують ті роботи зараз на сході України. І це прекрасно, що вони це роблять. Тому що на сході України є дуже багато об'єктів, котрі є пошкоджені частково. Наприклад, нема даху, нема вікон. І ці об'єкти міські влади або обласні влади чекають, ну, може, завалиться, то ми потім побудуємо щось нове. А громадськість каже, давайте закриємо, тому що воно не переживе зиму і весну. І тоді такий фонд, власне, помагає. Такий фонд надає допомогу не на реставрацію зараз таку повноцінну, а щоб закрити дах, закрити вікна. От зараз ми, власне, бо то все йде через Львів, ми їм помагаємо

комунікувати, і фонд «Аліф» зараз надав таку допомогу для шкірно-венерологічного диспансеру в Харкові. Це колишня вілла купців, не пригадую, яких. Але вона просто, вона без даху була. І там стінопис, який був на стелі, просто впав. І зараз вони отримали кошти від цього фонду «Аліф», і вже практично зробили дах. Міська влада, ну, там влада взагалі не хотіла на це дивитися. Але фактично такі будинки, вони є приречені, бо вони, стіни наберуть настільки вологи за зиму-весну, що треба буде їх просто зносити. Таких об'єктів в Харкові є коло шести, власне, пам'яток. І ми зараз працюємо над тим, щобі іншим також отримати фінансування. Що стосується Львова, ну, вважається, що у Львові все добре. Але, тим не менше, ми отримали кошти на фінансування і реставрацію вітражів, які були демонтовані. Ми їх демонтували, бо не було ради тоді. Ми розуміли, що вони, їх закрити — то нічого не дасть, бо вони ледве дихають. І такі вітражі вже за кошти, знову ж таки, того фонду «Аліф» відреставровані і повернуті на місце. Це вітраж з церкви Іоана Златоустого, чотири вітражі з житлового будинку, які, напевно, не мали би шансу в інший час. А тепер вони отримали це фінансування і нове життя.

Ірина Склокіна: Як це сталось, що Львів став оцим посередником, тобто через те, що тут ось ця інституція з порятунку спадщини, так, розміщена?

Лілія Онищенко: Ні, не через те. Ми діяли паралельно. Сталось через те, що ми до війни працювали з цими фондами. Ну, не з цим конкретно. Ми працювали до війни з фондом «Полоніка», так, Львів конкретно з фондом «Полоніка». І коли почалося повномасштабне вторгнення, вони перші, котрі відгукнулися і сказали, що вам треба. Відразу вийшли, вони також не можуть так відразу витягнути гроші і сказати — нате. Вони почали нам шукати різні способи, як допомогти. І вони просто зібрали міських консерваторів всіх історичних міст Польщі і сказали, хто може допомогти, тому що їм зараз треба вогнегасники, їм треба матеріали для захисту пам'яток, їм треба захисні тканини. І фактично вони зібрали дуже швидко ці матеріали і прислали нам ці три вагони, нам, до Львова. Але коли ми вже наситилися, вони все одно прислали, і ми почали роздавати іншим містам. Потім ми зробили таку Zoom-платформу, де ці міста приєднали — з одного боку польські міста, з другого боку наші українські. Почали, довго не виходили, наприклад, на Чернігів, бо вони були під обстрілами. І наші партнери, наші колеги просто жили в льосі протягом сорока днів і ми не могли до них достукатися. Потім ми їх таки знайшли, почали помагати Чернігову. Наприклад, місто Варшава надало Чернігову, конкретно виділило кошти на відбудову, на захист бібліотеки, котра була зруйнована там під час. І оце такі особисті контакти, котрі, вони знали, що вони нам можуть довірити, бо вони не знали когось там в Миколаєві або когось там в Харкові, а знали, що тут ми вже давно працюємо. Значить, давайте через них і ми виходимо на всіх інших. І зараз це поширилося на міста світової спадщини, є така організація, це де Львів є членом. Це поширилося також на «Фонд

принца Клауса», на фонд вітраж з церкви Іоанна Златоустого, «Аліф», на інші фонди, куди ми, власне, подаємося і маємо таку платформу, яка називається «Дім відбудови України», де про це говоримо.

Ірина Склокіна: Дуже дякую. Добре. То Павло і Марія, можливо, щось на тему фінансів, якихось альтернативних проектів фінансів, можливо, я не знаю, залучення громадських коштів, якщо не на такі тверді роботи, то принаймні на промоцію, на якісь культурні проекти навколо спадщини. Можливо, маєте якісь цікаві приклади з того.

Павло Богайчик: Для мене є дуже цікавим і таким хорошим прикладом того, як використовується пам'ятка, до прикладу, є галерея Павла Гудімова. Він викупив квартири і провів надзвичайно докладну реставрацію, відреставровано ці приміщення. І, власне, то приміщення, колишні квартири, зараз є галерея, де постійно відбуваються виставки. І люди, які приходять на виставки, вони надзвичайно вражені простором, який для них відкривається з відреставрованими всіма елементами. Це також популяризує культурну спадщину, спонукає багатьох людей придивитися до своїх помешкань і зрозуміти, що от ті чи інша елементи, вони цінні. Вони мають теж можливість їх власноручно чи з допомогою майстрів відновити, змінювати їх, власне, провести реставрацію. Також ми недавно спілкувалися з інвестором і реставраторами кам'яниць на вулиці Вірменській 17, і коли починались там реставраційні роботи, от виявилось ряд елементів, нашарувань різних періодів. Власне, інвестор підійшов дуже усвідомлено до цієї реставрації, запросив фахівців, і вони певно там кожен сантиметр цієї кам'яниці досліджують з тим, щоби, значить, дослідити цю кам'яницю, всі ці елементи будуть експоновані всередині. У тій кам'яниці буде своєрідний музей, в якому буде представлено все то, що знайдено під час реставраційних і консерваційних робіт. Ми бачимо багато прикладів, за останній період у Львові усвідомленого ставлення до спадщини, відновлення культурної спадщини. І дуже добре, що ці приклади популяризуються, ці приклади стають видимими. І багато інших міст, власне, надихаючись прикладом Львова, починають в себе відновлювати свою культурну спадщину, з нею знайомляться.

Лілія Онищенко: Павло дуже скромний. Я не можу не доповнити через те, що він себе не похвалить, то я можу його похвалити. Чому, ми мали цю програму співфінансування реставрації вікон і брам, де частина коштів йшла з міського бюджету. Ви знаєте, що ми з міського бюджету не можемо зараз абсолютно фінансувати нічого, бо все йде на потреби війни. І відповідно, ми були впевнені, що ця програма таки вже вмере. Але, по-перше, люди подалися, заявки були. А, по-друге, ми пошукали, хто може доплатити. І це прекрасно. Бо ми до війни працювали з таким Фондом Ебергарда Шьока, котрий приїжджав сюди в Україну, і ми тут мали завжди навчання для своїх студентів. Ми працювали до війни з GIZ. Ну, написали до них, звернулися, шукайте, помагайте, робіть щось. Знайшли таки кошти, щоби ця програма не

померла, вона цього року успішна. І, може, Павло озвучить, скільки брам зроблено і скільки вікон, пластикові на дерев'яні поміняно.

Павло Богайчик: От, власне, у 2022 році завдяки підтримці Фонду Ебергарда Шьока ми відреставрували вісім брам. Змінили три вікна і два балконні блоки з металопластикових на дерев'яні, це фактично дві будівлі. А також відреставрували сім вікон незаповнених. І, власне, зараз я веду переговори з Фондом Ебергарда Шьока. І як би є попередні домовленості про продовження нашої співпраці. Я думаю, що цього року ми будемо в місті бачити більше відреставрованих брам, відреставрованих вікон і менше пластику.

Марія Кравченко: І тут, власне, от до цієї програми теж дуже цікава річ, яку я чула раніше від Павла в бюро, що черга на участь у цій програмі, вона дуже-дуже велика. В той рік озвучувалася черга на триста потенційних учасників цієї програми. І це свідчить про те, що мешканці будинків, які є історичною спадщиною, готові вкладати кошти. І вони дуже зацікавлені в тому, щоби це не було просто заміна старих дверей на нові, а щоби це справді була реставрація або відновлення історичних елементів. І мені здається, що теж другим таким свідченням того, що ми маємо зміну, таку ціннісну зміну в суспільстві, що з'являється така агенція, як «Replus Bureau». Про неї дуже багато всі чують, що вони отримують міжнародну нагороду за свій дизайн, базований на, там, відновленні історичних елементів в одній з квартир. Їхній проект «Restare» теж є доволі успішним. І більш того, за результатами цього року вони виходять на міжнародну арену, вони мають кілька проектів у Великій Британії, куди от експортують оцю от нашу любов перевикористовувати культурну спадщину. Зокрема, львівські кахлі з львівських п'яців. Ось ці каміни, які перескладуються з старих елементів в щось абсолютно нове і вважають, і вже стають частиною нового дизайну, який стає не тільки, там, модним, але він і дуже практичний в своєму використанні. І оця от загальна тенденція сталого підходу до навколишнього середовища, вона не просто стає якимось відірваним від життя гаслом, а вона справді впроваджується окремими архітектурними агенціями. І ці архітектурні агенції стають дуже популярними. І це дуже важлива ознака для того, щоби ми далі собі прогнозували майбутнє позитивним. І мені здається, що після того, як ми будемо мати перемогу або принаймні завершення гострої такої фази війни, ми будемо мати якісь нові механізми краудфандингу для того, щоби працювати з культурною спадщиною, і більше сміливості на місцях впроваджувати такі проекти. Тому що, мені здається, ось ця ось така неусвідомлена безпорадність і очікування від Мінкульту, що хтось щось хороше може дати, ми позбавляємося зараз цієї ілюзії, і ми зможемо більше перебирати на себе відповідальність за ту спадщину, яка є в громадах.

Ірина Склокіна: Дуже дякую, да. Я думаю, що це якраз один із таких класних прикладів, наскільки я розумію, у випадку «Replus», тобто йдеться також про економічну

самоокупність і навіть прибутковість, так. Тобто це саме той випадок, коли спадщина не є тільки, скажімо, як у випадку, там, Павла Гудімова чи, там, Гаральда Біндера, коли вони просто інвестують без очікування фактично такого окупності цієї ініціативи, тобто як мають більше такі якісь візійні мотивації, скажімо, як культурні діячі. То тут ми говоримо про і окупність, і навіть дохідність як би таких ініціатив, пов'язаних зі спадщиною, так. І напевно, що на закінчення на якійсь позитивній ноті ми багато наводили тут хороших прикладів адаптації, пристосування. Але, можливо, ми хотіли би ще згадати щось. Можливо, якось обговорити саме, дати такий апдейт, оновлення ситуації по Львову. Тобто як виглядає зараз ситуація з тими найбільшими такими, най-, можливо, такими значнішими проектами адаптації спадщини. Чи війна якось їх пригальмувала, чи, наприклад, здається, що очікується з «Фабрикою пивидла», наприклад, чи в них все буде і розвивається досить добре. Я не знаю, як там «Станція Лема», тобто якісь інші проекти. Можливо, ви хотіли би згадати ще якісь такі приклад найбільш показові для Львова, тобто яка є там ситуація тобто, і чи можемо очікувати, що такі приклади будуть ще якимось мати майбутнє і після війни, і що вони можуть також бути застосовні до інших, наприклад, будівель чи територій у Львові, тобто чи вони породжують якісь наслідування, якийсь, якийсь такий, більш суттєвий вплив на зміну історичного середовища.

Лілія Онищенко: Ну, як на мене, ситуація є погана. Погана загально через те, що архітектори зараз переживають не найкращий період. Просто немає роботи, нічого не будується, майже нічого не будується через те, що нічого не продається, нічого не орендується. Зараз, здавалося би, що приїхало багато переселенців до Львова і мало би тут пожвавитися ринок нерухомості. Але так не є. Після кількох прильотів ракет до Львова відразу це все зупинилося. І люди вичікують, думають, що робити. Це не може не відбитися і на проектах таких глобальних, які по реставрації, по пристосуванню. Ясно, що люди вичікують, по-перше. А, по-друге, люди просто не мають грошей, бо більшість все-таки думає, чи я маю зараз вкласти сюди, чи воно почекає, якщо моя власність, а я передам ці гроші на армію. Тому що ми дійсно мусимо думати про перемогу. Але нема злого, щоб на добре не вийшло, бо є зараз такі проекти, які би ми дуже хотіли, щоб вони ніколи не були реалізовані і вони зараз призупинені, так. Ну, через те, що війна, і вони просто не почали їх. То, можливо, після війни це все також зміниться, і ці проекти не будуть, не будуть реалізовані. У Львові не буду називати, але я, наприклад, знаю два проекти. Один проект, властиво, в Калуші. Це там Калуш має найстарішу пивоварню в Україні. І перед війною собі дозволили видати містобудівні умови і обмеження на будівництво там багатопверхівок зі знесенням цієї пивоварні. Промовляти щось було до радників і міського голови просто без сенсу. І зараз трошки є час, щоб їм усвідомити, що це все-таки робити не

треба. А наше завдання — просто запроваджувати моду на пам'ятки, що є важливо і це повинно бути. І це є то, що нас робить, власне, людьми цієї землі. Genius loci мусить бути кожна, кожна територіальна громада, кожне місто його мусить мати. Тоді це місто.

Павло Богайчик: Ну, я думаю, що такі проекти, як «Ківш», про який ми сьогодні багато говорили, Jam Factory, Lem Station — після війни ті останні два проекти будуть завершені. Я знаю, що там (...) вони стануть добрими прикладами для того, щоб поширювати такі напрямки, як друге використання, на іншій території. І моделі, які там будуть працювати, будуть інвестори в таких містах, як Харків, і в інших.

Марія Кравченко: Ну, я думаю, що зараз ознакою часу є те, що всі поставили на паузу. І першим кроком буде, власне, така собі ревізія того, для чого реалізовувався цей проект, як змінилися наші цілі і що ми будемо робити далі. Тому... я ще не чула жодного проекту, який раніше реалізовувався у Львові, який би просто закрили. Здебільшого це все ставиться на паузу. Але далі буде видно, це історія з відкритим таким фіналом по кожному конкретному проекту.

І. Супер. Дуже дякую. Я дуже вдячна за цю розмову.

Дякуємо за партнерство Бюро Спадщини та Управлінню охорони історичного середовища Львівської міської ради.

Круглий стіл є частиною проекту "Спадщина для відновлення: найкращі практики та політики адаптації об'єктів спадщини" за підтримки Стабілізаційного фонду культури та освіти 2022 Федерального міністерства закордонних справ Німеччини та Goethe Institut.

